

Elżbieta Aranowska, Stefan Mieszalski, Jacek Morawski, Ewa Grudziak-Sobczyk

PROGRAM WYCHOWANIA W TRZEŹWOŚCI P.T. "DZIĘKUJĘ, NIE".

I. Założenia i treść programu

Historia programu "Dziękuję, nie" sięga początku lat osiemdziesiątych, kiedy to zespół pracowników naukowych Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie oraz Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego zainicjował współpracę ze szkołami z województwa Nowosądeckiego angażując w nią również studentów uniwersyteckich wydziałów pedagogicznych.

W jej trakcie wyłoniła się idea opracowania programu wychowania w trzeźwości przeznaczonego dla nauczycieli oraz wychowawców współpracujących ze szkołami placówek opiekuńczo-wychowawczych (np. ośrodki szkolno-wychowawcze, domy dziecka, internaty, domy kultury). Gromadzone stopniowo doświadczenia, a także analizy rozwiązań powstałych w krajach zachodnioeuropejskich i Ameryce Północnej zaowocowały opracowaniem pierwszej wersji programu, poddanej następnie kolejnym weryfikacjom empirycznym i modyfikacjom. Stopniowo modyfikując program jego autorzy starali się optymalnie dostosować go do polskich realiów ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Wiele uwagi poświęcono sugestiom nauczycieli i wychowawców.

Program "Dziękuję, nie" realizowany jest w cyklu działań obejmujących trzy główne etapy: (1) szkolenie nauczycieli i wychowawców, (2) realizacja w szkołach i placówkach opiekuńczo-wychowawczych specjalnie przygotowanych zajęć, (3) prezentacja doświadczeń i dorobku uczniów, nauczycieli i wychowawców na konferencji i imprezie finałowej organizowanej niekiedy w formie konkursu z nagrodami. Programowi towarzyszy specjalnie przygotowany, przeznaczony dla nauczycieli oraz wychowawców pakiet, zawierający

materiały instruktażowe i pomocnicze.

Nazwa programu bezpośrednio nawiązuje zarówno do jego podstawowego celu, jak i do ideologii. Precyzując cel i ideologię autorzy programu kierowali się przekonaniem, że o jego efektywności w znacznej mierze zadecyduje to, czy uda im się uniknąć niedostatków, prowadzonych od lat w polskich szkołach tradycyjnych akcji wychowania w trzeźwości. Za najpoważniejsze niedostatki tych akcji uznali oni ich prelekcyjno-wykładową metodę i niejasność celów.

Postanowiono więc skoncentrować się na jednym, lecz zarazem strategicznym celu, a za taki uznano wyćwiczenie u uczniów umiejętności odmawiania picia alkoholu w sytuacji społecznie wywieranej presji. Wczesnej inicjacji alkoholowej polskich uczniów sprzyja bowiem wielorako uwarunkowana umiejętność przeciwstawienia się wywieranej w różnych sytuacjach czy to przez jednostki, czy to przez grupę rówieśniczą presji, by pić. Uznano więc, iż należy przygotować młodzież do takich sytuacji i nauczyć ją dokonywania racjonalnych wyborów opartych na wzorach zdrowego i świadomego życia. Dlatego podstawowemu celowi programu "Dziękuję, nie" towarzyszy promocja zdrowia fizycznego i psychicznego.

Wiele uwagi poświęcono metodom oddziaływań wychowawczych. Metodę wykładu, prelekcji lub pogadanki uznano za nieprzydatną, zwłaszcza ze względu na podstawowy cel, jakim jest wyćwiczenie umiejętności odmawiania picia alkoholu. Jego osiągnięcie uwarunkowane jest bowiem nie tyle dostarczanymi uczniom wiadomościami, ile rozwijanymi postawami, a w takim przypadku informacyjne lub perswazyjne metody wychowania okazują się nieskuteczne.

Efektywne wychowanie w trzeźwości angażuje uczniów poznawczo i emocjonalnie, integruje społecznie, stwarza okazje do rozwiązywania problemów, pobudza do twórczości, wyzwala ekspresję własnych myśli, przeżyć i doświadczeń. Kierując się takim przekonaniem autorzy programu "Dziękuję, nie" uznali, iż warunki te spełniają gry dydaktyczne. Takie metody wychowania w trzeźwości zaproponowali oni nauczycielom.

Bardzo istotnym zagadnieniem stało się odpowiednie przygotowanie nauczycieli i wychowawców do efektywnego udziału w pro-

gramie. Od samego początku przyjęto założenie, że należy dążyć do tego, by nauczyciele zaakceptowali podstawowy cel programu i proponowane metody jego realizacji, jako własne. Autentyczne wychowanie w trzeźwości nie polega na narzucaniu uczniom określonych postaw, lecz na takim postępowaniu, dzięki któremu oczekiwane postawy uznają oni z biegiem czasu za własne i identyfikują się z nimi.

Skoro wychowanie nie polega na manipulacji uczniami, nie można w trakcie przygotowań do programu manipulować nauczycielami. Manipulowany nauczyciel ma bowiem skłonność do manipulowania uczniami. Należało więc zatroszczyć się o wiarygodne i wszechstronne uzasadnienie podstawowego celu programu i metod jego realizacji.

Każdy cel wychowawczy sankcjonują społecznie akceptowane wartości. Podstawowy cel programu "Dziękuję, nie" jego autorzy uzasadnili wskazując na trzy wartości: kompetencja, autonomia i odpowiedzialność.

Kompetencję pojmują jako rzetelną wiedzę o alkoholu, o jego działaniu na organizm i psychikę człowieka, o społecznych, etycznych, ekonomicznych konsekwencjach używania i nadużywania napojów alkoholowych.

Autonomia pojmowana jest w programie "Dziękuję, nie" jako zespół dyspozycji osobowościowych, które umożliwiają człowiekowi świadome i wolne od nacisków środowiskowych kreowanie własnego życia, a także przestrzeganie w codziennym postępowaniu przyjętych za własne zasad i norm moralnych.

Odpowiedzialność określono jako poczucie głębokiej troski o bliźnich połączone z gotowością do podejmowania działań mających na celu zapobieganie zagrożeniom wynikającym z faktu nadużywania alkoholu, a także niesienie pomocy osobom już uzależnionym. Odpowiedzialność to także świadomość konsekwencji własnych decyzji.

Ideą osobowym programu "Dziękuję, nie" jest człowiek kompetentny, autonomiczny i odpowiedzialny. Wartości te uzasadniają też proponowane przez program metody wychowania w trzeźwości. Nie chodzi tu jednak o danie nauczycielom i wychowawcom gotowych

już projektów zajęć. Autorzy programu pragnęli zainspirować ich do tworzenia i realizowania własnych pomysłów. Dlatego towarzyszący programowi podręcznik zawiera między innymi kilkanaście mniej lub bardziej rozbudowanych propozycji gier dydaktycznych, które nauczyciele i wychowawcy mogą rozwijać dostosowując do warunków, w jakich przychodzi im pracować. Oprócz tego podręcznik zawiera przydatne przy realizacji programu informacje o alkoholu i związanych z nim problemach (alkohol i napoje alkoholowe, używania alkoholu w dawnych czasach, wzory picia, działanie alkoholu na organizm, alkohol a ruch drogowy, prawne przepisy dotyczące alkoholu).

Nauczyciele i wychowawcy znajdują w nim również wiadomości o zmianach rozwojowych, przemianach wartości, nowych problemach pojawiających się w życiu młodych ludzi. Podręcznik podejmuje w związku z nimi zagadnienie stosunku młodzieży do alkoholu udzielając odpowiedzi na liczne pytania, między innymi:

- dlaczego młodzi ludzie zaczynają pić?
- w jakich sytuacjach zwykle młodzi zaczynają pić?
- na czym polega problem alkoholowy u młodzieży?
- co sprzyja pojawieniu się u młodych ludzi problemu alkoholowego?
- ilu nastolatków ma problemy alkoholowe?
- jaka młodzież szuka pomocy w rozwiązywaniu swoich problemów alkoholowych?
- dlaczego wzmocnienie przekonania o własnej wartości jest ważnym zadaniem programu wychowania w trzeźwości?

Wiele miejsca zajmuje w podręczniku problematyka pedagogiczna i metodyczna. Program "Dziękuję, nie" promuje wśród nauczycieli adekwatną do jego celu i metod ideologię pedagogiczną. Zakłada ona rozłożenie oddziaływań wychowawczych na dłuższy czas i odpowiednie rozplanowanie zajęć. Kładzie również nacisk na zręczne uwikłanie problematyki alkoholowej w normalną pracę szkoły lub placówki opiekuńczo-wychowawczej tak, by problematyka ta angażowała w możliwie szerokim zakresie treści kształcenia ogólnego.

Za jeden z istotniejszych problemów uznali twórcy programu stosunki interpersonalne i społeczno-emocjonalne warunki wychowania

w trzeźwości. Warunki te powinny oczywiście odpowiadać proponowanym w programie metodom gier dydaktycznych. Podręcznik zaleca więc kształtowanie podczas zajęć atmosfery, którą charakteryzuje: tolerancja, życzliwość, ciepło, intymność, zaufanie, kameralność, poczucie bezpieczeństwa, współpraca, nadzieja, optymizm. Kształtowaniu takiej atmosfery powinien sprzyjać opisany w podręczniku styl kierowania grupą uczniów uczestniczących w programie "Dziękuję, nie".

Sam podręcznik nie spełniłby swojej roli, gdyby nie rozpoczynające każdy cykl działań szkolenie nauczycieli i wychowawców. Obejmuje ono krótką prezentację podstawowych założeń i ideologii programu, po której następują ćwiczenia warsztatowe. Mają one dwójaki charakter. Z jednej strony nauczyciele i wychowawcy praktycznie ćwiczą w małych grupach planowanie i prowadzenie wybranych projektów wychowawczych, które proponuje podręcznik. Z drugiej zaś uczestniczą (również w małych grupach) w treningu interpersonalnym (np. trening asertywności). W ten sposób już we wstępnej fazie cyklu realizacyjnego dochodzi do praktycznego ćwiczenia i rozwijania korzystnych dyspozycji pedagogicznych, a także cech osobowych.

Po szkoleniu nauczyciele i wychowawcy przystępują do pracy w swych placówkach. Planują i prowadzą gry dydaktyczne, inscenizacje, pantomimy, dramy, organizują zajęcia stymulujące różnorodną twórczość dzieci i młodzieży, np. literacką, plastyczną, taniec itp. W ramach programu uczniowie poznają też samych siebie oraz lokalną społeczność. Sprzyjają temu nie tylko planowane przez nich i prowadzone sondaże ankietowe dotyczące problemów alkoholowych lecz również różnego rodzaju zajęcia w małych grupach, których celem jest społeczna integracja, kształtowanie przyjaźni i zaufania. Zajęcia te są przez nauczycieli i wychowawców dokumentowane i relacjonowane. W ten sposób gromadzony jest materiał, który jest potem przedmiotem analiz. W tej fazie nauczyciele i wychowawcy mogą korzystać z konsultacji udzielanych przez osoby zaangażowane do programu (pedagogowie, psychologowie, terapeuci, specjaliści w zakresie imprez artystycznych). Końcowa faza cyklu realizacyjnego to konferencja i impreza finałowa prezentująca dorobek uczniów. Nie chodzi tu tylko o rozdanie nagród. Ważniejsze jest pokazanie swego

dorobku a zarazem ukształtowanie się i zmanifestowanie pewnej wspólnoty, wyrażenie stosunku do alkoholu i problemów z nim związanych. Impreza finałowa jest więc pomyślana jako jeden z elementów wychowania w trzeźwości. Zadaniem konferencji jest wymiana doświadczeń nauczycieli i wychowawców.

II. Wdrożenia

Pierwotny program demonstracyjny opracowano i wdrożono w I półroczu roku szkolnego 1991/1992 we Wrocławiu. Od tego czasu program był realizowany w kilkunastu województwach i objął łącznie około 12 000 młodzieży.

W trakcie realizacji programu główny nacisk położony jest na aktywność młodzieży. Niektóre przejawy tej aktywności opiszemy na przykładzie programu realizowanego we Wrocławiu.

1. Twórczość literacka uczniów biorących udział w programie

Twórczość literacka była tylko jedną z wielu form uczestnictwa w programie "Dziękuję, nie". Sądząc po liczbie zgromadzonych prac (około 300), forma ta cieszyła się dużą popularnością wśród uczniów. Sprawą otwartą pozostaje jednak, czy stało się tak w wyniku preferencji uczniów, czy też nauczycieli. Bez wątplenia wykorzystanie tej formy nie wymagało zbyt dużej inwencji ze strony nauczycieli. A i uczniowie - ogólnie rzecz biorąc - niezbyt przyłożyli się do pracy: wielu z nich ograniczyło się zaledwie do kilkudzaniowych, banalnych wypowiedzi. Faktem bezspornym jest, że twórczość literacka rozwija wyobraźnię dzieci, doskonali ich myślenie, pogłębia wrażliwość etyczną i estetyczną, poszerza zasób pojęć i wiedzę, sprzyja kształtowaniu się określonych postaw i przekonań - a poprzez to wszystko wpływać może pozytywnie na realizację trzech naczelných celów wychowania w trzeźwości: kompetencji, autonomii i odpowiedzialności. I dlatego w konkursie nie zabrakło na nią miejsca. Z drugiej jednak strony twórczość literacka jest niewątpliwie trudniejszym sposobem przyswajania sobie pożądaných społecznie postaw i przekonań związanych z alkoholem niż znacznie bardziej spontanicz-

na i nieskrępowana twórczość plastyczna czy uczestniczenie w różnego typu grach dydaktycznych. W przypadku twórczości literackiej łatwiej o powielanie stereotypów myślowych i uleganie unifikacyjnemu wpływowi pracy zbiorowej w szkole oraz sugestiom nauczyciela. Niestety, większość uczniów nie ustrzegła się przed tymi niebezpieczeństwami, zarówno tematyka, jak i styl ich utworów literackich są ludzako podobne do siebie. Wydaje się, że nauczyciele podając instrukcję, nie dość mocno podkreślali, że mają to być prace niezwykle i twórcze, co wydatnie zwiększa oryginalność zachowań.

O ile konspekty lekcji przeprowadzonych w ramach konkursu przez nauczycieli świadczą o tym, że z reguły poświęcane one były analizom przyczyn picia alkoholu przez dzieci i młodzież oraz sposobom przeciwstawiania się naciskom grupowym i sytuacjom związanym z piciem, o tyle większość uczniowskich utworów literackich poświęconych jest plagom pijaństwa i alkoholizmu oraz mrozącym krew w żyłach skutkom picia. Nauczyciele podając instrukcje, nie dość wyraźnie wyjaśnili uczniom istotę konkursu sprowadzającą się do propagowania sposobów odmawiania picia alkoholu, nie zaś do straszenia skutkami jego nadużywania. W przypadku lekcji kłopotów tego rodzaju nie było, bo nauczyciele dysponowali przykładowymi konspektami.

Wniosek: w przyszłości należy dokładnie formułować instrukcję przekazywaną przez nauczycieli uczniom pragnącym zająć się dziedziną twórczości literackiej.

Co przyniósł konkurs w dziedzinie twórczości literackiej uczniów?

Powstałe utwory literackie podzielić można na siedem gatunków.

a) Wypracowania, które stanowią ok. 20% wszystkich prac. Ich objętość waha się od jednej do kilkunastu stron. Można je z kolei podzielić na dwie grupy:

- najliczniejszą, przedmiotem jej jest jakieś wydarzenie związane z piciem alkoholu, które ma tragiczny finał. Oto po libacji pijak "miał rozbitą głowę, cały był podrapany i z nosa ciekła mu krew"; "kierowca siedzi obecnie w więzieniu oskarżony o spowodowanie wypadku pod wpływem alkoholu i śmierć dwóch osób; dziewczyna zmarła na marskość wątroby. Na ratunek było już za późno". Autorzy kończą

swe wypracowania albo mocnym postanowieniem: "nigdy się nie będzie piło alkoholu", albo retorycznym pytaniem: "czy to wszystko musiało się skończyć tak tragicznie?".

- drugą - to sytuację, w których mimo silnych nacisków ze strony rówieśników bohater stanowczo odmawia picia alkoholu. Te właśnie wypracowania odpowiadają głównej idei konkursu.

b) "Rozprawy naukowe". Jest ich kilka. Poświęcone są właściwościom alkoholu, działaniu alkoholu na organizm ludzki, mechanizmom uzależnienia, a nawet wpływowi alkoholu na częstość zachorowań na choroby weneryczne. Prace te powstały bez wątpienia dzięki pomocy nauczycieli i rodziców.

c) Pamiętniki i listy. Przedstawiają one wstrząsające historie osób stopniowo pogrążających się w nalogu. Mają one stanowić przestrożę "dla innych młodych, zagubionych ludzi, którzy chcą utopić swoje problemy w alkoholu". Tylko dwa z nich kończą się szczęśliwie, dzięki temu, że osoba dotknięta już chorobą alkoholową znajduje pomoc w Grupie Anonimowych Alkoholików.

d) Hasła, fraszki i aforyzmy. Są najliczniejsze. Stanowią ok. 60% wszystkich prac. W tym przypadku bardzo często mamy do czynienia z połączeniem twórczości literackiej i twórczości plastycznej. Trudno tu pokusić się o jakiegokolwiek klasyfikację. Można tylko przytoczyć kilka przykładów:

"Naucz syna by nie pił wina"

"Świat się z nas gromko śmieje, bo u nas gorzała strumieniem się leje"

"Wałęsa nie pije i jak żyje"

"Do Europy wejść chcemy i dalej wódkę pijemy"

e) Piosenki. O znamienitych tytułach, jak: "Zdradliwa wódka", "Powrót taty".

f) Uliczne wywiady. Prace te przedstawiają odpowiedzi przechodniów na takie pytania, jak: "Jakie są motywy picia alkoholu w naszym wrocławskim środowisku?"; "Czy są sytuacje, w których odmawia Pan picia alkoholu?"; "W jaki sposób odmawia Pan?".

g) Przepisy na koktajle bezalkoholowe.

W porównaniu z innymi formami uczestnictwa w programie "Dziękuję, nie", twórczość literacka uczniów, poza kilkoma chlubnymi wyjątkami nawiązywała tylko pośrednio do głównej idei programowej.

2. Rozwiązania metodyczne stosowane przez nauczycieli

Nauczyciele uczestniczący w programie przekazali jego organizatorom ponad 180 protokołów z przeprowadzonych we wrocławskich szkołach podstawowych i ośrodkach wychowawczych zajęć. Poważną część protokołów relacjonowała zajęcia obejmujące więcej niż jedną lekcję. Cały program zaowocował wielką pracą nauczycieli i uczniów. Zaangażowani w nie byli często uczniowie innych klas i rodzice.

Całe przedsięwzięcie zostało podyktowane przekonaniem, że inicjacji alkoholowej, jak wykazują badania, coraz wcześniejszej, sprzyja często nieumiejętność przeciwstawiania się presji wywieranej w różnych sytuacjach przez grupy rówieśnicze lub osoby starsze. Młodzi zwykle nie wiedzą, jak mogą w takich sytuacjach zachować się. Nie są do nich przygotowani. Są nimi zaskakiwani. Czynniki te, obok stereotypów funkcjonujących w strukturze i podkulturze młodzieżowej sprzyjają wczesnej inicjacji alkoholowej.

Najważniejszym celem wychowawczym programu było przygotowanie uczniów szkół podstawowych do racjonalnych reakcji na presję wywieraną przez rówieśników lub osoby starsze. Przygotowując program jego autorzy i organizatorzy uznali, że cel ten jest osiągalny pod warunkiem rozwinięcia u uczniów specyficznych postaw i umiejętności. Dlatego program nie mógł ograniczyć się do typowej w wielu przypadkach akcji informacyjnej lub propagandowej. Skoro postawy kształtują się dzięki powiązaniu procesów poznawczych, przeżyć i działań, należało wskazać nauczycielom takie rozwiązania metodyczne, które w praktyce te trzy elementy integrują. Warunek ten spełniają gry dydaktyczne.

Nauczyciele otrzymali specjalnie przygotowane dla programu materiały szkoleniowe obejmujące obok problematyki alkoholowej i informacji o programie opracowania metodyczne oraz zestaw wzorcowych scenariuszy gier dydaktycznych. Poza tym zorganizowano dla nich szkolenie i konsultacje. Przeprowadzone zajęcia nauczyciele relacjonowali na specjalnie przygotowanych formularzach protokołów. Ich analiza pozwalała scharakteryzować rozwiązania metodyczne.

2.1. Tematyka zajęć

Tematy zajęć nie zawsze odzwierciedlają główną ideę programu. Większość nauczycieli postanowiła przeprowadzić zaplanowane przez siebie całe cykle zajęć składające się z kilku jednostek tematycznych i tylko niektóre z nich bezpośrednio nawiązywały do hasła "Dziękuję, nie". Widoczna jest tendencja do takiego porządkowania jednostek tematycznych, by wcześniejsze przygotowywały uczniów do końcowych już bezpośrednio zorientowanych na rozwijanie postaw sprzyjających odmawianiu picia w sytuacjach nacisku. Analiza tematów skłania do przypuszczenia, że nauczyciele starali się nie tylko rozwinąć postawy, ale uzasadnić ich racjonalność. Świadczą o tym sformułowania tematów: "Dlaczego ludzie piją alkohol i jaki to ma wpływ na zdrowie?", "Zagrożenie młodzieży alkoholizmem" czy krótkie "Zdrowi".

Tematyka innych zajęć koncentrowała się na sposobach odmawiania picia, np. "Nie zawsze łatwo powiedzieć - nie", "Dziękuję - nie, w typowych sytuacjach", "Sytuacje, w których ludzie piją najczęściej. Czy można odmówić?"

Czasami zajmowano się sposobami unikania picia, np. "Dobór partnerów".

Sporo uwagi poświęcono mechanizmom presji społecznej: Obyczaje i sposoby picia w literaturze; "Wpływ presji innych na decyzje w różnych sytuacjach życiowych".

2.2. Cele zajęć

Uderzająca jest tendencja do eksponowania poznawczej strony postaw, o czym świadczyłyby dość często pojawiające się cele:

- zapoznać uczniów ze sposobami i obyczajami picia,
- wykazać szkodliwość picia,
- opracownie słowniczka terminów związanych z alkoholem,
- wiedza o alkoholu,
- ustalenie przyczyn nadmiernego picia alkoholu w lokalnym środowisku społecznym.

Oprócz celów o charakterze poznawczym nauczyciele dość często stawiali sobie cele wyraźnie nawiązujące do idei programu "Dziękuję, nie". Przykłady:

- uświadomienie uczniom siły wpływu rówieśniczego,
- poprawa komunikacji w klasie; zademonstrowanie uczniom siły wpływu rówieśników,
- pokazanie uczniom sytuacji, w których mogą być do picia nakłaniani,
- pokazanie uczniom alternatywnych w stosunku do picia alkoholu obyczajów towarzyskich,
- uświadomienie uczniom możliwości przeciwstawienia się presji.

Z rzadka trafiały się cele akcentujące rzeczywiste działania uczniów:

- zbieranie materiałów do dyskusji o piciu alkoholu,
- umiejętność obserwacji środowisk alkoholowych.

2.3. Rekwizyty, środki, materiały

Wykorzystywane były materiały informacyjne (wybrane z prasy artykuły i notatki o alkoholu i alkoholizmie, encyklopedie, materiały źródłowe, książki, filmy) oraz fragmenty literatury pięknej (wiersz "Modlitwa", fraszki, listy, opowiadania). Inna grupa to materiały do twórczości plastycznej uczniów (papier, klej, farby, kredki, flamastry). Ważną rolę odgrywały w grach inscenizowanych i dramach rekwizyty i stroje (strój lekarza, pielęgniarki, policjanta, butelki po wódce, piwie, soku, przedmioty codziennego użytku). Używane były też urządzenia techniczne - magnetofon, aparat fotograficzny, kamera.

Nauczyciele wiele uwagi poświęcili środkom dydaktycznym, rekwizytom i materiałom. Zajęcia plastyczne zwłaszcza obfitowały w różnego rodzaju środki i materiały. Nauczyciele uznali "oprzyrządowanie" uczniów za istotny czynnik aktywizacji uczniów.

2.4. Wykonywane przez uczniów zadania.

Można je podzielić na kilka grup. Twórczość plastyczna (plakaty, gazetki szkolne, dekoracje, konkursy); zadania o charakterze liter-

ackim (wyszukiwanie wierszy, fraszek, pisanie opowiadań, reportaży, analiza listów); zadania poznawcze i badawcze (opracowanie ankiet, przeprowadzenie sondażu w lokalnym środowisku społecznym, mini słowniczek terminów związanych z problematyką alkoholową, analiza życiorysów wybitnych jednostek, które uniezależniły się od wpływów współczesnych im środowisk); zadania wykonywane przez uczniów w związku z ich udziałem w grach dydaktycznych - oparty na grze symulacyjnej eksperyment, którego celem było zademonstrowanie siły wpływu grupy na jednostkę. Zadanie grupy uczniów polegało na przekonaniu kolegi, że jedna z dwóch narysowanych na tablicy linii (krótsza) jest od drugiej linii nieco dłuższa.

2.5. Formy i metody zajęć

Program przewidywał niekonwencjonalne formy i metody zajęć odpowiadające specyficznym wymaganiom, jakie wobec nauczyciela i otoczenia stawiają gry dydaktyczne. Nauczyciele starali się respektować te wymagania. Zajęcia odbiegały pod względem form organizacji pracy uczniów i metod dydaktycznych od stereotypowych rozwiązań. Często uwalniali się od ograniczeń, jakie narzuca system klasowo-lekcyjny organizując pracę uczniów poza szkołą, po lekcjach (apele, imprezy rozrywkowe, konkursy). Te przeprowadzane w szkole, miały nietypowe dla codziennych lekcji formę (praca w grupach, różne formy dyskusji). To spowodowało zmianę pozycji nauczycieli, którzy podjęli funkcję inspirowania aktywności uczniów.

2.6. Jak nauczyciele oceniali przeprowadzone zajęcia?

Ocenę zajęć nauczyciele opierali zwykle na stopniu zainteresowania uczniów i ich aktywności. Zwykle są to oceny powierzchowne, lapidarne, nie poparte faktami. Oceny takie stanowiły bardzo często dla nauczycieli wystarczającą przesłankę do stwierdzenia, że cele zajęć zostały osiągnięte. Nie wskazywali jednak empirycznie uchwytanych dowodów wspierających taki wniosek.

Dominują powierzchowne oceny pozytywne. Rzadko zdobywali się na rzeczową analizę zajęć, rzadko przedstawiali konkretne trud-

ności w trakcie pracy. Oto nieliczne przykłady: "uczniowie mieli trudności z formułowaniem pytań do kwestionariusza sondażu środowiskowego"; "uczniowie mieli kłopoty z udzielaniem odpowiedzi na pytania nauczyciela"; "uczniowie wystąpili z inicjatywą przeprowadzenia wywiadów w rodzinach alkoholicznych, czemu się sprzeciwiłam. Wywołało to długi spór pomiędzy mną a klasą".

2.7. Wnioski

Analiza rozwiązań metodycznych pozwala na określenie ich wad, jak i zalet. Wady mają dwojaką genezę. Są konsekwencją często poważnych słabości zawodowego przygotowania nauczycieli, nasi nauczyciele nie potrafią formułować celów swojej pracy w sposób umożliwiający późniejszą ich konfrontację z osiągniętymi efektami. Formułowano cele nie poddające się łatwo operacjonalizacji. W konsekwencji dość niefrasobliwie dochodzono do wniosków, że cele zostały osiągnięte. Wydaje się, że niedostatki rozwiązań metodycznych są konsekwencją przenoszenia przez nauczycieli ich wcześniejszych doświadczeń i nawyków związanych z tradycyjnymi akcjami przeciwalkoholowymi w szkołach na niekonwencjonalny profilaktyczny program, który nastawiony był na modyfikację zachowań. Tymczasem nauczyciele sporo uwagi poświęcili informacyjnym i poznawczym efektom pracy, mniej troszcząc się o emocjonalną stronę zajęć i jeszcze mniej o rzeczywiste ćwiczenia zachowań.

W tych grupach czynników (niedostateczne kwalifikacje zawodowe i nawyki związane z tradycyjnymi akcjami przeciwalkoholowymi) należy doszukiwać się przyczyn słabości rozwiązań metodycznych. W związku z tym w przyszłości należałoby poza zajęciami typu informacyjnego, do przygotowań włączyć przeprowadzenie ćwiczeń, polegających na planowaniu zajęć ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień: operacjonalizacja celów, projektowanie przebiegu zajęć i zadań dla uczniów, empiryczna analiza wyników oraz wzajemna adekwatność tych trzech składników. Należałoby również przeprowadzić z nauczycielami ćwiczenia w odgrywaniu uprzednio przygotowanych gier dydaktycznych.

Zalety są wielorakie. Nauczyciele wykazali się inwencją w wielu

przypadkach i pomysłowością. Zajęcia wyraźnie różniły się od tradycyjnych akcji przeciwaalkoholowych, opartych na perswazji i informowaniu. Jakkolwiek gry dydaktyczne bardzo rzadko pojawiają się na tradycyjnych lekcjach i nauczyciele mają niewielkie doświadczenie w ich wykorzystywaniu, to na ogół dobrze zrozumieli, na czym polega ich istota. Program "Dziękuję, nie" przyczynił się do przewyciężenia wielu tradycyjnych, opartych na rutynie schematów metodycznych i pod tym względem zaowocował nie tylko w sferze metod szkolnego wychowania w trzeźwości, lecz również w sferze pedagogicznych kwalifikacji nauczycieli.

III. Ewaluacja

Ewaluacja stanowi integralną część programu. Składa się ona z oceny zajęć warsztatowych ich uczestników, oceny jednostek programowych przez wychowawców, oceny prac młodzieży, gdy program realizowany jest w formie konkursu.

Ponadto program demonstracyjny wsparty był odrębnym badaniem efektywności (typu outcome monitoring).

a) Ocena zajęć warsztatowych

Sformalizowanej ocenie uczestników instruktażu poddawane są wszystkie osoby prowadzące wykłady i warsztaty. Po zakończeniu zajęć wszyscy uczestnicy otrzymują do wypełnienia specjalne arkusze oceny. Arkusze zawierają rubryki z nazwami zajęć (warsztatów) i nazwiskami osób prowadzących oraz miejsce na wpisanie oceny za przydatność wybranego tematu i za sposób przeprowadzenia zajęć. Oceniane są także materiały instruktażowe, organizacja instruktażu, zakwaterowanie i wyżywienie. Stosowana jest skala od ocen "0" ("poniżej krytyki") do 6 ("doskonała").

Zespół koordynacyjny programu zlicza punkty i analizuje wyniki.

Na tej podstawie prowadzi się ranking trenerów i zajęć oraz dyskutuje potrzebę wprowadzenia zmian, rezygnacji z niektórych zajęć itp.

W ogólności, oceny poszczególnych zajęć instruktażowych są wysokie i wahają się średnio od 4,57 do 5,62. Materiały, organizacja i warunki bytowe otrzymują średnie oceny przekraczające 5,0. Rozrzut

ocen zależy od składu uczestników. Nauczyciele, na przykład, z reguły wyżej oceniają warsztaty, a niżej wykłady. Psychologowie zaś często preferują zajęcia teoretyczne.

b) Oceny jednostek lekcyjnych dokonywane przez wychowawców

Każdy prowadzący zajęcia z młodzieżą obowiązany jest udokumentować ich wyniki na specjalnie opracowanych drukach protokołów. Protokół obejmuje dwie strony formatu A4 i zawiera:

1) dane dotyczące placówki i klasy, w której prowadzono zajęcia, nazwisko prowadzącego;

2) tematykę zajęć, datę i miejsce ich przeprowadzenia, czas trwania i liczbę uczestników;

3) charakterystykę zajęć: tytuł, cele, rekwizyty, środki dydaktyczne, wykorzystane materiały i urządzenia, informację o przebiegu zajęć;

4) ocenę /ocena zainteresowania uczniów, ewentualne rozbieżności między planem zajęć a ich realizacją, propozycje modyfikacji, stopień osiągnięcia celów;

5) załączniki stanowiące dokumentację zajęć, w tym prace uczniów, fotografie, filmy video itp.

Ocena zawarta w protokołach jest sformalizowana jedynie w niewielkim stopniu i jest opracowywana przez zespół koordynacyjny. Stanowi ona także materiał pomocniczy do konsultacji udzielanych w trakcie programu.

c) Badanie efektywności

W celu oceny efektywności prowadzono pomiary początkowe (przed rozpoczęciem programu) i końcowe (średnio po trzech miesiącach od jego zakończenia). Metodą badania była ankieta audytoryjna z uczniami na temat używania bądź nie używania napojów alkoholowych. Ankietę przeprowadzono zarówno w klasach, w których realizowany był program, jak i w równoległych klasach w szkołach nie objętych działaniami programowymi.

1. Wyniki pomiaru początkowego

Wszystkie wyniki badania podajemy w zaokrągleniu. Dane dokładne zawarte są w załączonych tabelach.

Badania objęły 48% chłopców i 52% dziewcząt. W wieku 9-12 lat

i 13 lat było po 27%; w wieku 14 lat - 33%; w wieku 15-17 lat - 13% uczniów. Średnia wieku wynosiła około 13 lat.

Pomiar początkowy pozwolił na ogólne scharakteryzowanie sytuacji w zakresie używania alkoholu we wrocławskich szkołach podstawowych. Kontakt z alkoholem miało 85% uczniów. Abstynentami było tylko 15%. Kontakt z piwem miało 73% uczniów, z winem 69%, z likierem - 22%, z wódką - 14% i z bimbrem 6%. 16% uczniów podawało, że byli pijani co najmniej raz w życiu. Piwo piło 67% uczniów, najwięcej w okresie ostatniego miesiąca. Piwo było napojem alkoholowym najbardziej rozpowszechnionym we wrocławskich szkołach podstawowych. Wino piło 36% uczniów, wódkę 7% uczniów.

Analiza częstości picia napojów alkoholowych wskazuje na koncentrację picia w niewielkiej, liczącej około 10% zbiorowości uczniów używających wódkę co najmniej raz w miesiącu, a piwo raz w tygodniu. Wino natomiast jest napojem pijanym okazyjnie, zwłaszcza dotyczyło to szampana na Nowy Rok, Sylwestra bądź przed I Komunią Świętą.

Namawianie do picia było jedną z centralnych kwestii programu i stanowiło także przedmiot badania. Wyniki badania wskazują, że w przeważającej większości 92% okazji picia nie występuje bezpośrednia presja na picie. Tylko 8% młodzieży podawało, że podlegali presji w zakresie picia. W 67% przypadków presja była wywierana przez kolegów bądź koleżanki. Następną dużą grupę "namawiaczy" stanowią bliżsi i dalsi krewni, a w około 9% przypadków namawiania namawiającymi są rodzice.

Najczęściej spotykaną formą presji było zachęcanie do picia (54%), następnie namawianie (30%), wyszydzanie (6%) i zmuszanie (1,5%).

Większość okazji picia stanowiły okazje społeczne - 95%, jednakże 5% młodzieży używało ostatnio alkoholu w samotności. Młodzież wypowiadała także opinie na temat motywów własnego picia lub nie picia w przyszłości. Okazało się, że wiedza na temat powodów czy motywów picia wśród młodzieży jest niewielka. Ci, którzy decydowali się na picie, najczęściej podawali motywy społeczne (11%), rzadziej osobiste (6%). Znacznie bogatsze wypowiedzi dotyczyły

motywów nie używania alkoholu. Wśród motywów tych na czoło wysuwają się względy zdrowotne (29%), niedobry smak (16%), zdrowe style życia (4%), powody rodzinne (3%) i ekonomiczne (1%).

2. Ocena efektywności

Jako wskaźnik efektywności przyjęto zmiany odsetka uczniów nie pijących w okresie ostatnich 3 miesięcy przed pierwszym i drugim badaniem. Według tak przyjętego kryterium wpływ programu okazał się istotny w odniesieniu do picia piwa zarówno przez chłopców, jak i dziewczęta we wszystkich prawie grupach wiekowych (z wyjątkiem dziewcząt w wieku 13 lat).

Szczegółowa analiza wpływu programu na spożycie piwa przekonała, że wpływ ten, zwłaszcza w starszych grupach wiekowych, był znaczny. Ogólnie, odsetki nie pijących piwa w okresie ostatnich trzech miesięcy zwiększyły się o około 10-15%.

Analizując pełne rozkłady wyników stwierdzono, że grupa nowych abstynentów "piwnych" rekrutowała się spośród osób, które w pierwszym badaniu deklarowały ostatnie użycie alkoholu przed miesiącem lub dawniej. W grupie chłopców starszych, w wieku 15-17 lat, odsetki nie pijących piwa wzrosły o 10% w grupie eksperymentalnej, natomiast w tym samym czasie w grupie kontrolnej, gdzie nie było programu, odsetek abstynentów zmniejszył się o podobną wartość. Łączna różnica w zmianie rozmiarów abstynencji w wyniku programu wyniosła więc około 20%. Program nie miał natomiast wpływu na abstynencję od wina. Wpływ programu na picie wódki stwierdzono jedynie w grupie chłopców w wieku 14 lat oraz dziewcząt w wieku 9-12 lat.

3. Omówienie wyników

Stwierdzenie, że większość młodzieży szkół podstawowych już miała kontakt z alkoholem było przewidywane przez zespół badawczy, stanowiło natomiast zaskoczenie dla wielu nauczycieli i kierownictw szkół uczestniczących w programie. Wyniki ankiety wpłynęły w szkołach na zwrócenie większej uwagi na problematykę alkoholu

wśród uczniów, zwłaszcza lepsze zabezpieczenie trzeźwości na wycieczkach szkolnych.

Program organizowany był w formie konkursu. Miało to wpływ na jego przebieg i - prawdopodobnie - wyniki. Część wychowawców samodzielnie rozszerzała zakres celów i środków oddziaływań, wprowadzając bądź problematykę wartości bądź ostrzeżenie przed ujemnymi następstwami picia.

Badanie ewaluacyjne wskazuje na to, że nawet krótkoterminowy program wychowania w trzeźwości, polegający na treningu odmawiania picia, może prowadzić do wzrostu rozpowszechnienia postaw abstynenckich. Efekt taki jest zróżnicowany w różnych grupach wiekowych, w odniesieniu do różnych napojów i daje się zaobserwować tylko wśród młodzieży mającej rzadsze kontakty z alkoholem.

Wyniki badań przekonują o celowości rozwijania tego programu. Doskonalenie programu może przebiegać w kilku kierunkach. Po pierwsze, program krótkoterminowy winien być kontynuowany przez co najmniej 2 semestry i zróżnicowany wobec różnych grup wiekowych w zależności od wcześniejszych kontaktów z alkoholem, uprzedniego upijania się i rodzaju napoju. Program może być rozbudowany o wiedzę na temat modelu picia, powodów, dla których ludzie piją alkohol bądź zachowują abstynencję oraz ryzyka związanego z piciem (szkodliwe następstwa picia), ewoluując w ten sposób w kierunku modelu programu decyzyjnego.

IV. Wnioski

1. Program wychowania w trzeźwości nawiązujący do umiejętności odmawiania picia jest interesującą propozycją wychowawczą, angażującą zarówno pedagogów, jak i uczniów.

2. Program skutecznie powstrzymuje spożywanie najczęściej używanego napoju alkoholowego, w tym wypadku piwa. Nie wydaje się natomiast właściwy w oddziaływaniu na używanie alkoholu przy szczególnych okazjach (np. szampan na Nowy Rok) oraz w odniesieniu do części młodzieży systematycznie używającej alkoholu, zwłaszcza pijącej wódkę. Używanie alkoholu podczas szczególnych okazji i substytucja alkoholu napojem bezalkoholowym w przypadku

młodzieży, mogą być przedmiotem programu dla rodziców i dorosłych. Natomiast w odniesieniu do młodzieży już nadużywającej alkoholu konieczne jest wprowadzenie szczególnych programów z aspektami terapeutycznymi, właściwych dla tej grupy ryzyka.

3. Nasze doświadczenia wskazują na potrzebę treningu pedagogów w umiejętności prowadzenia gier dydaktycznych i rozwijania kompetencji interpersonalnych. Wydaje się to ważniejsze od lansowanego niekiedy modelu kształcenia nauczycieli w kierunku diagnozy problemów lub terapii.

4. Wartościowa okazała się idea prowadzenia programu wychowania w trzeźwości w formie konkursu oraz podsumowania jego wyników w trakcie wspólnej imprezy finałowej.

5. W trakcie instruktażu dla pedagogów celowe może być szersze przedyskutowanie wartości i związanych z tym wyborów dotyczących picia bądź nie picia, a także sposobów poruszania negatywnych następstw nadużywania alkoholu.

Piśmiennictwo

Mirosław S. Szymański: "Dziękuję, nie". "Problemy Alkoholizmu" (wkładka), Nr 8-9, 1992, s. IV-VI.

Tabela 1. Używanie alkoholu przez młodzież szkół podstawowych we Wrocławiu (1991). Razem 3807 uczniów z 259 szkół.

Zmienna	Wartość	Liczba	Procent
Grupa	eksperymentalna i	2951	77.5
	kontrolna i	856	22.5
	razem	3807	100.0
Płeć	mężczyźni	1813	47.6
	kobiety	1994	52.4
Wiek (lat)	9-12	1016	26.7
	13	1039	27.3
	14	1245	32.7
	15-17	507	13.3
Kontakt z alkoholem (procentach ogólnej liczby respondentów)	wcale	560	14.7
	piwo	2794	73.4
	wino	2614	68.7
	likier	857	22.5
	wódka	524	13.8
	bimber	220	5.8
Czy był pijany (pijący)	nie	2730	84.1
	tak	517	15.9
Ostatnia okazja picia (pijący)	własny dom	1737	53.5
	u krewnych	454	14.0
	u przyjaciół	333	10.3
	w szkole	37	1.1
	w lokalu	144	4.4
	na ulicy	306	9.4
	inne	236	7.2
Kiedy pił piwo (pijący)	nie piłem	1070	33.0
	dzisiaj lub wczoraj	155	4.8
	3-7 dni temu	303	9.3
	8-30 dni temu	773	23.8
	1-3 miesiące temu	407	12.5
	4-6 miesięcy temu	255	7.9
	7-12 miesięcy temu	162	5.0
	13 i więcej miesięcy temu	122	3.8
Kiedy pił wino (pijący)	nie piłem	2093	64.5
	dzisiaj lub wczoraj	59	1.8
	3-7 dni temu	132	4.1
	8-30 dni temu	284	8.7
	1-3 miesiące temu	157	4.8
	4-6 miesięcy temu	87	2.7
	7-12 miesięcy temu	360	11.1
	13 i więcej miesięcy temu	75	2.3
Kiedy pił wyroby spirytusowe (pijący)	nie piłem	3015	92.9
	dzisiaj lub wczoraj	14	0.4
	3-7 dni temu	47	1.4
	8-30 dni temu	93	2.9
	1-3 miesiące temu	24	0.7
	4-6 miesięcy temu	12	0.4
	7-12 miesięcy temu	28	0.9
	13 i więcej miesięcy temu	14	0.4

Tabela 2. Namawianie do picia (pijący)

Zmienna	Wartość	Liczba	Procent
Czy był namawiany do picia	nie	2984	91.9
	tak	263	8.1
Kto namawiał	rodzice	24	9.1
	krewni	54	20.5
	koledzy	142	54.0
	koleżanki	35	13.3
	dorośli znajomi	7	2.7
	inni	1	0.4
	nie był namawiany	2984	
Forma presji	zachęcanie	141	53.6
	namawianie	79	30.0
	wyszydzanie	16	6.1
	zmuszanie	4	1.5
	inne	23	8.7
Indywidualne motywy picia lub nie picia	tak - społeczne	402	10.6
	tak - osobiste	214	5.6
	tak - nie wiem	238	6.3
	nie - zdrowie	1119	29.4
	nie - styl życia	163	4.3
	nie - pieniądze	25	0.7
	nie - rodzina	127	3.3
	nie - smak	618	16.2
	brak odpowiedzi	901	23.7
Towarzystwo picia	w towarzystwie	3090	95.2
	samotnie	157	4.8

Tabela 3. Wpływ programu *Dziękuję, nie* na picie piwa

Chłopcy				
Wiek (lat)	Procent niepijących		X ²	p
	przed programem	po programie		
9-12	36.7	48.9	9.409	0.0243
13	30.9	51.2	24.818	0.00005
14	32.7	38.4	29.262	0.00005
15-17	32.5	42.5	9.368	0.0248
Dziewczęta				
9-12	54.2	76.4	25.928	0.00005
13	51.6	58.1	7.367	-
14	53.4	63.8	30.201	0.00005
15-17	51.5	67.3	16.679	0.0008

Tabela 4. Wpływ programu *Dziękuję, nie* na picie wina

Chłopcy				
Wiek (lat)	Procent niepijących		X2	p
	przed programem	po programie		
9-12	90.4	87.0	6.047	-
13	91.6	88.7	5.995	-
14	81.7	81.5	6.410	-
15-17	82.1	78.8	0.967	-
Dziewczęta				
9-12	86.8	81.3	2.557	-
13	82	82.2	0.237	-
14	74.4	73.6	4.530	-
15-17	72.7	66.2	2.321	-

Tabela 5. Wpływ programu *Dziękuję, nie* na picie wyrobów spirytusowych

Chłopcy				
Wiek (lat)	Procent niepijących		X2	p
	przed programem	po programie		
9-12	97	96.4	1.968	-
13	95.5	95.7	2.213	-
14	93.7	96.6	11.787	0.0081
15-17	92	93.1	6.989	-
Dziewczęta				
9-12	95.8	99.6	10.929	0.012
13	96.9	97.8	4.167	-
14	95.2	96.2	3.561	-
15-17	95.3	96.0	4.647	-

Tabela 6. Wpływ programu *Dziękuję, nie*. Odsetki chłopców w wieku 9 do 12 lat nie pijących piwa w czasie ostatnich 3 miesięcy.

Grupa	Pomiar początkowy (przed programem) w %	Pomiar końcowy (po programie) w %
A Eksperymentalna (klasy z programem) (różnica istotna - $p < 0.02$)	36.7	48.9
B Kontrolna (klasy bez programu) (różnica nieistotna)	40.0	41.5

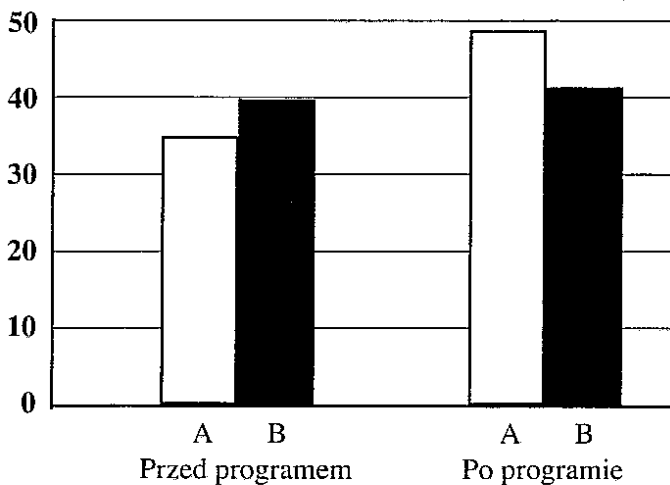

Tabela 7. Wpływ programu *Dziękuję, nie*. Odsetki chłopców w wieku 15 do 17 lat nie pijących piwa w czasie ostatnich 3 miesięcy.

Grupa	Pomiar początkowy (przed programem) w %	Pomiar końcowy (po programie) w %
A Eksperymentalna (klasy z programem) (różnica istotna - $p < 0.02$)	32.5	42.5
B Kontrolna (klasy bez programu) (różnica nieistotna)	47.4	38.0

